

Валерій Кудрявцев,
аспірант НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

УДК 342

КЛАСИФІКАЦІЯ СПОСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ КРЕДИТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті розглянуто критерії класифікації способів забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту. Встановлено, що практично будь-яке договірне зобов'язання не позбавлене ризику його порушення. Особливо високим є ступінь ризику саме кредитора в кредитних зобов'язаннях. Звідси й існує потреба в попередньому забезпеченні належного виконання умов кредитних договорів, а також у класифікації способів забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту.

Ключові слова: способи забезпечення, договір кредиту, неустойка, порука, гарантія, застава, притримання.

Ефективність способів забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту полягає не в простоті отримання відшкодування при порушенні договірних умов контрагентом, а в запобіганні невиконанню таких договірних умов ще на стадії його укладання. Крім того, кожному способу забезпечення належного виконання умов кредитного договору притаманна така ознака, як обопільна зацікавленість сторін, що відображається у співвідношенні їх інтересів: для кредитодавця — ефективність забезпечення виконання кредитного договору, а при його порушенні — простота й повнота реалізації права на повернення коштів та отримання відшкодування; для позичальника — вартісний розмір способу забезпечення і можливість використання його як відступного.

Загалом, характеризуючи способи забезпечення виконання кредитних зобо-

в'язань, доцільно наголосити на теоретичній важливості їх класифікації з метою точнішого визначення сутності окремих способів забезпечення для ефективного їх використання кредитором при мінімізації свого кредитного ризику. Застосування у цій статті методу класифікації дає змогу системно й повніше дослідити способи забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту, виходячи з їх функціонального призначення, а також показати ефективність кожного зі способів для належного забезпечення прав та інтересів суб'єктів цього зобов'язального правовідношення.

У зв'язку з цим, перш за все, необхідно зупинитися детальніше на тому, чи можемо ми в теоретичному плані говорити про систему способів забезпечення зобов'язань, а для цього, на думку О. С. Кізлової, слід зрозуміти, чим обумовлено їх існування, виявити можливо-

сті їх зміни [1, с. 121]. З цього приводу доцільно підтримати дослідницю, адже у сучасній юридичній літературі проблема аналізу окремих способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань та пошуку найдієвішого способу посідає одне з перших місць, адже способи забезпечення виконання зобов'язань надають кредитору право одержати виконання порушеного боржником фінансового зобов'язання за рахунок спеціально створеного для цього джерела виконання порушеного зобов'язання. Як зазначає з цього приводу І. Й. Пучковська, таке джерело встановлюється на вимогу кредитора боржником (за рахунок боржника), як правило, на момент виникнення зобов'язання з єдиною метою — щоб у разі порушення боржником зобов'язання кредитор міг отримати виконання порушеного зобов'язання, реалізувавши свої права за забезпеченням, звертаючи стягнення на заставлене (притримане) майно, пред'являючи вимогу до поручителя чи гаранта про виконання порушеного зобов'язання [2, с. 345].

Одним із критеріїв класифікації способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань, на думку С. М. Андрюсова, може слугувати нормативно-правова визначеність [3, с. 47]. За наведеним критерієм всі способи забезпечення залежно від закріпленості в законодавстві можна поділити на закріплені в законі (пойменовані) і не закріплені законодавчо (непойменовані). До пойменованих способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань можна віднести всі (крім завдатку) способи забезпечення, що прямо визначені в гл. 49 ЦК, а також інші способи, передбачені спеціальними законодавчими актами. Прикладом останніх може бути договір факторингу (гл. 73 ЦК України). З цього приводу Д. В. Соколянський способи забезпечення виконання зобов'язань пропонує класифікувати на: а) способи забезпечення виконання зобов'язань, що передбачені главою 49 ЦК України (неустойка, порука, гарантія, завдаток, застава, притримання); б) способи забезпечення виконання зобов'язань, що перед-

бачені іншими нормами цивільного законодавства України; в) інші способи виконання зобов'язань, які передбачені договором [4, с. 475].

І. Й. Пучковська при дослідженні поійменованих способів забезпечення виконання зобов'язань звертає увагу, що останні реалізуються («спрацьовують», «вмикаються») виключно у разі порушення зобов'язання боржником. Вони пристосовані для захисту порушених прав кредитора, що закріплено у понятті кожного з них. Зокрема, неустойка — грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання (ст. 549 ЦК); у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторі грошову суму відповідно до умов гарантії (ст. 563 ЦК); у силу застави кредитор має право у разі невиконання боржником зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна (ст. 572 ЦК); кредитор у разі невиконання боржником зобов'язання має право притримати у себе річ боржника до виконання боржником зобов'язання (ст. 594 ЦК) [5, с. 27]. Тобто об'єднує вищевказані поійменовані способи те, що їх реалізація пов'язується з порушенням забезпеченого договору кредиту і здійснюється в інтересах кредитодавця.

До непоійменованих способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань можна віднести утримання правового титулу, цесію, договір майнового страхування, вексель, факторинг тощо. Одразу ж зазначимо, що одним із найпоширеніших непоійменованих способів забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту є страхування, що використовується суб'єктами кредитних правовідносин саме у вигляді добровільного страхування відповідальності. Страхування є одним із суттєвих механізмів для поновлення порушених майнових інтересів кредитодавця у випадках невиконання чи неналежного виконання умов договору кредиту.

У законодавстві західних країн непо-

одинокими є випадки закріплення донедавна непомічених способів забезпечення в кодифікованих актах. Так, у ст. 2-401 Єдиного торгового кодексу США зазначено, що будь-яке резервування або утримання продавцем титулу (власності) на товари, відвантажені або поставлені покупцеві, розглядається за своєю дією як збереження забезпечувального інтересу [6, с. 78–79]. Розділ 9 Єдиного торгового кодексу США застосовується до забезпечувальних інтересів, що виникають безпосередньо із цивільно-правових договорів. Загалом законодавець США під «забезпечувальним інтересом» розуміє інтерес у забезпеченні належного виконання зобов'язання рухомим або нерухомим майном. Інакше кажучи, поняття «забезпечувальний інтерес» в американському праві охоплює різноманітні за своєю природою (речово-правові, зобов'язально-правові) засоби забезпечення виконання зобов'язань.

До непомічених способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань можна також віднести правочини з відкладальною обставиною (ст. 212 ЦК). Так, з метою забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором позичальник продає кредиту під відкладальною обставиною певне майно. Водночас у договорі сторони передбачають виникнення права власності покупця-кредитодавця в залежність від наявності факту невиконання позичальником-продавцем своїх зобов'язань за кредитним договором, а як оплату купівельної ціни при настанні зазначеної відкладальної обставини розглядають суму неповерненого боргу.

Слід зазначити, що для того, щоб непомічена конструкція була визнана способом забезпечення зобов'язання, вона має відповідати певним специфічним (притаманним способам забезпечення) ознакам, про які йшлося вище. Так, не можуть визнаватися способами забезпечення виконання кредитних зобов'язань забезпечувальні способи, використання яких не передбачає існування додаткових (акцесорних) зобов'язань. Прикла-

дом може слугувати залік взаємних вимог, покладення ризиків випадкової загибелі або випадкового пошкодження майна на контрагента, можливість вимагати визнання правочину недійсним при порушенні вимог про його нотаріальну форму тощо [7, с. 65].

Способи забезпечення виконання кредитних зобов'язань покликані гарантувати інтереси кредитора. Водночас одні з них безпосередньо спрямовані на те, щоб стимулювати боржника до виконання своїх фінансових зобов'язань (наприклад, неустойка), інші ж покликані захистити інтереси кредитора в разі порушення зобов'язання боржником (порука, гарантія). Так, інтереси кредитора в разі неможливості виконання фінансових зобов'язань за договором кредиту забезпечені можливістю стягнення коштів з поручителя або гаранта. Натомість застава та притримання спонукають позичальника до належного виконання зобов'язання, а при їх порушенні гарантують захист інтересів кредитодавця. Так, застава з моменту укладення договору кредиту стимулює позичальника до його належного виконання, натомість притримання як спосіб забезпечення може застосовуватися виключно після порушення позичальником взятих на себе фінансових зобов'язань.

Отже, за критерієм застосування до боржника додаткових майнових витрат за порушення кредитного зобов'язання способи забезпечення виконання кредитних зобов'язань поділяються на: а) ті, що є мірами цивільної відповідальності; б) ті, що такими мірами цивільної відповідальності бути не можуть.

До перших в юридичній літературі пропонується відносити неустойку та задаток як такі, що перевищують збитки, тобто не тільки відновлюють права кредитора, а й покладають на боржника додаткові витрати майнового характеру [8, с. 785]. До других належать такі способи забезпечення, як застава, притримання, гарантія, порука, тощо. Зазначені способи забезпечення дають змогу стягнути те, що підлягало виконанню за договором кредиту без покладення на пози-

чальника додаткових витрат майнового характеру.

За критерієм попереднього виділення майна для забезпечення виконання зобов'язань за досліджуваним договором способи забезпечення можна поділити на: а) пов'язані з виділенням майна, що здатне забезпечити примусове виконання фінансових зобов'язань позичальника; б) не пов'язані з виділенням майна, що здатне забезпечити примусове виконання фінансових зобов'язань позичальника (неустойка, порука, гарантія). Як видається, практична цінність цієї класифікації полягає в тому, що вона дає змогу визначити надійність окремих способів забезпечення виконання зобов'язань. Так, до способів, пов'язаних з виділенням майна, спрямованого на забезпечення примусового виконання фінансових зобов'язань позичальника, які гарантують, що зміна майнового стану позичальника не може вплинути на задоволення вимог кредитодавця, можна віднести: майнову поруку, заставу, притримання. Натомість до способів, не пов'язаних з виділенням майна, спрямованого на забезпечення примусового виконання фінансових зобов'язань позичальника, відносяться: неустойка, гарантія, страхування ризику позичальника при порушенні кредитного договору, факторинг.

За критерієм залучення третіх осіб до виконання фінансових зобов'язань за договором кредиту доцільно виділити такі способи: а) у встановленні та реалізації яких беруть участь лише позичальник та кредитодавець (неустойка, застava, притримання тощо); б) у встановленні та реалізації яких беруть участь крім позичальника та кредитодавця також особи, які не є суб'єктами забезпечувального зобов'язання (порука, гарантія тощо). Зазначений критерій класифікації дає змогу з'ясувати, хто ж гарантує належне виконання кредитного зобов'язання — сам позичальник, з майна або коштів якого формується забезпечення, або ж третя особа, яка не бере безпосередньо участі в зобов'язанні, але погодилася з різними на те причин забезпечити належ-

не виконання кредитного зобов'язання. Наприклад, банк, інша кредитна установа або страхова організація, фізична особа — підприємець тощо.

За критерієм стимулюючої спрямованості виділяють такі види забезпечення виконання зобов'язань, які: а) стимулюють боржника до виконання зобов'язання (неустойка та завдаток); б) захищають майновий інтерес кредитора у разі несправності боржника (порука, гарантія); в) стимулюють боржника до виконання зобов'язання, а у разі його несправності гарантують захист майнових інтересів кредитора (застава, притримання) [9, с. 119].

Крім того, в юридичній літературі обґрунтовується доцільність поділу способів забезпечення виконання зобов'язань на: а) акцесорні (неустойка, завдаток, порука, застava, притримання); б) неакцесорні (гарантія, страхування тощо) [10, с. 52]. Домовленість про встановлення будь-якого з перерахованих способів забезпечення виконання зобов'язань породжує акцесорне зобов'язання, що спрямоване на забезпечення належного виконання основного зобов'язання.

В юридичній літературі доволі широкого застосування набув поділ способів забезпечення виконання зобов'язань на: а) речово-правові способи забезпечення виконання зобов'язань; б) зобов'язально-правові способи забезпечення виконання зобов'язань [8, с. 785]. Завдяки такій класифікації способів забезпечення виконання зобов'язань можна говорити про те, що залежно від характеру забезпечення інтересів кредитодавця вони поділяються на речово-правові та зобов'язально-правові способи забезпечення виконання кредитних зобов'язань.

Речово-правові способи забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту мають найбільшу привабливість для фінансових установ (кредитодавців), хоча й не володіють такою універсальністю, як гарантії третіх осіб. Для їх застосування необхідні факт передання за договором майна, на яке може бути встановлене право власності, або наявність у боржника майна, на яке може бути на-

кладено забезпечувальне обмеження. З позиції позичальника такі способи вигідні їх відносно дешевизною і за умови збереження володіння та користування предметом забезпечення дають йому помітну вигоду [11, с. 117]. Також боржнику немає потреби шукати та домовлятися з третіми особами, або шукати всю суму коштів та розміщувати їх на окремому рахунку. Натомість позичальник свідомо погоджується на обмеження своїх можливостей щодо розпорядження предметом забезпечення. Для кредитодавця привабливість речово-правового забезпечення полягає в самому факті існування забезпечувального майна від моменту укладення договору кредиту до його належного виконання. Кредитодавець серйозно ризикує тільки в разі загибелі предмета забезпечення, в інших випадках він відносно впевнений в мінімізації ризиків невиконання позичальником своїх фінансових зобов'язань.

До речово-правових способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань можна віднести заставу, притримання, натомість до зобов'язально-правових — неустойку, поруку, гарантію, страхування тощо.

Водночас доцільно зазначити, що і цей поділ способів забезпечення виконання зобов'язань в юридичній літературі був підданий критиці. Так, на думку Є. О. Харитонова та О. І. Харитонові, недоліком такого поділу є його комплексність (а, отже, й певна розпливчастість) критерію, внаслідок чого запропоноване об'єднання у групи має дещо штучний характер [12, с. 172]. На нашу ж думку, вибір конкретного способу забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту залежить від його особливостей, його придатності до застосування щодо конкретної ситуації та від змісту основного зобов'язання. Практична цінність класифікації способів забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту на речово-правові та зобов'язально-правові полягає в тому, що вона виявляє неоднакову ступінь ефективності різних забезпечувальних засобів. Усі способи забезпечення виконання

кредитних зобов'язань мають певний вплив і на кредитодавця, і на позичальника; у всіх перерахованих випадках кредитодавцю надані додаткові заходи, що забезпечують захист його майнових інтересів, в той час як позичальник перебуває під додатковим тягарем майнових втрат. Такий стан стимулює його до належного виконання своїх фінансових зобов'язань за договором кредиту.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне виділити загальні критерії поділу способів забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту:

1) за критерієм нормативно-правової визначеності: а) поійменовані способи забезпечення (прямо визначені в гл. 49 ЦК, а також інші способи, передбачені спеціальними законодавчими актами); б) непоійменовані способи забезпечення (страхування, договірне списання, уступка, факторинг тощо);

2) за критерієм оплатності способи забезпечення виконання кредитних зобов'язань можна класифікувати на: а) оплатні (гарантія, порука — передбачають право гаранта, поручителя на оплату їх послуг); б) безоплатні (неустойка, притримання);

3) за критерієм залучення третіх осіб до виконання фінансових зобов'язань за договором кредиту: а) способи, у встановленні та реалізації яких беруть участь лише позичальник та кредитодавець (неустойка, застава, притримання тощо); б) способи, у встановленні та реалізації яких беруть участь крім позичальника та кредитодавця також особи, які не є суб'єктами забезпечувального зобов'язання (поручитель, гарант);

4) за критерієм застосування до позичальника додаткових майнових витрат за порушення кредитного зобов'язання: а) ті, що є мірами цивільної відповідальності (неустойка); б) ті, що такими мірами цивільної відповідальності бути не можуть (застава, притримання, гарантія, порука);

5) за критерієм попереднього виділення майна для забезпечення виконання зобов'язань: а) пов'язані з виділенням майна, що здатне забезпечити примусове

виконання фінансових зобов'язань позичальника (застава, майнова порука, притримання); б) не пов'язані з виділенням майна, що здатне забезпечити примусове виконання фінансових зобов'язань позичальника (неустойка, гарантія, страхування ризику позичальника при порушенні кредитного договору, факторинг);

б) за критерієм стимулюючої спрямованості: а) способи, що стимулюють позичальника до виконання зобов'язання (неустойка); б) способи, що захищають майновий інтерес кредитодавця у разі

несправності позичальника (порука, гарантія); в) способи, що стимулюють позичальника до виконання кредитного зобов'язання, а у разі його несправності гарантують захист майнових інтересів кредитодавця (застава, притримання);

7) за критерієм забезпечення інтересів кредитодавця: а) речово-правові способи забезпечення виконання зобов'язань (застава, притримання); б) зобов'язально-правові способи забезпечення виконання зобов'язань (неустойка, порука, гарантія, страхування).

Список використаних джерел

1. Кізлова О. С. Застава в цивільному праві (питання теорії): монографія. — О.: Фенікс, 2011. — С. 121.
2. Пучковська І. Й. Щодо розмежування видів забезпечення виконання зобов'язання та мір цивільно-правової відповідальності (на прикладі неустойки) // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 10 листопада 2011 року. — Київ: Алерта, 2012. — С. 345.
3. Андросов С. М. Забезпечення виконання господарських зобов'язань у сфері банківського кредитування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Л., 2007. — С. 47.
4. Соколянський Д. В. Нові способи забезпечення виконання зобов'язань у цивільному законодавстві України // Актуальні проблеми політики. — О., 2006. — С. 475.
5. Пучковська І. Види забезпечення виконання зобов'язань як способи захисту // Юридична Україна. — 2011. — № 11. — С. 27.
6. Едиобразный торговый кодекс США / науч. ред.: С. Н. Лебедев, пер.: Н. М. Артемьева, Л. А. Афанасьева. — М.: Изд-во Междунар. центра финансово-эконом. развития, 1996. — С. 78—79.
7. Жила А. С. Страхування як спосіб забезпечення зобов'язань в цивільному законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — О., 2009. — С. 65.
8. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — Київ: Юрінком Інтер, 1999. — С. 785.
9. Пучковська І. Й. Про зміст захисної функції видів забезпечення виконання зобов'язань // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна (7 червня 2014 р.). — Х.: ХНУВС, 2014. — С. 119.
10. Гражданское право. В 2-х томах. Т. II. Полутом 1. Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — М.: БЕК, 2000. — С. 52.
11. Наріжний С. Ю. Забезпечення виконання договірних зобов'язань із передання майна у тимчасове користування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Київ, 2013. — С. 117.
12. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини: Навчальний посібник. — Київ: Істина, 2008. — С. 172.

Кудрявцев Валерий. Классификация способов обеспечения исполнения кредитных обязательств.

В статье рассмотрены критерии классификации способов обеспечения исполнения обязательств по кредитному договору. Установлено, что практически любое договорное обязательство не лишено риска его нарушения. Особенно высока степень риска именно кредитора в кредитных обязательствах. Отсюда и существует необходимость в предварительном обеспечении надлежащего исполнения условий кредитных договоров, а также в классификации способов обеспечения исполнения обязательств по кредитному договору.

Ключевые слова: способы обеспечения, договор кредита, неустойка, поручительство, гарантия, залог, удержание.

Kudryavtsev Valeriy. The classification of the ways of providing of the execution of the commitments by loan agreement.

The article discusses the features of the providing of enforcement of obligations under the loan agreement. It's established that almost every contractual obligation is not devoid of risk of abuse displayed in nonperformance or improper performance by the debtor. The degree of risk of the lender in the loan commitments is especially high. Hence there is a need to ensure previous proper implementation of the conditions of the loan agreements, namely to establish pre-determined ways of coercion the debtor to fulfill his commitments with returning the loan. The important economical value of the ways of providing of enforcement of loan commitments lies exactly in minimizing of loan risk.

It's proved that the main task of the ways of providing of enforcement of loan commitments is, firstly, to stimulate the debtor to the proper performance of obligations by occurrence of negative consequences otherwise, and secondly, to ensure proper fulfillment of obligations to the creditor that serves as an additional impetus for joining the latter in commitments and, finally, to stimulate cash flow.

It is proved the identity of the terms «providing of enforcement of loan agreement» and «the providing of enforcement of loan commitments» because the loan agreement should be seen, on the one hand, as a legal fact, which creates the legal relationship between the creditor and the debtor, on the other hand — as the commitment concerning the execution specific obligations by the parties.

It is established that the ways that provide proper execution of loan commitments has the following features: a) fixing at the level of legislation and / or contractual provisions; b) the risk of failure or improper performance of the loan agreement; c) an orientation on guaranteeing the performance of credit obligations; d) prompting the debtor to the proper performance of credit obligations; e) involving third parties to the fulfillment of the conditions of the loan agreement; e) reserve a predefined property, through which loan commitments can be executed.

It's proposed the following definition of ways of providing of enforcement under the contract of loan: they are provided by law or contract specific measures aimed at ensuring the proper performance of the loan agreement by the debtor, and can be expressed in both laying on the debtor additional financial obligations (aimed at prompting the debtor to the proper performance of credit obligations), and in attraction for the fulfillment of obligations third parties and reservation predefined property (institution, mortgage), through which the interests of creditors can be satisfied.

Keywords: ways to ensure, loan agreement, contractual penalty, surety, guarantee, pledge, retention.